

**SRBI I SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA U HRVATSKOJ
1918-1929.
- kratak pregled -**

APSTRAKT: Ovaj rad predstavlja pokušaj da se ukaže na neke od osnovnih činjenica o položaju duhovne elite srpskog naroda – sveštenstva i SPC u Hrvatskoj posle Prvog svetskog rata. Napisan je na osnovu izvorne građe iz Arhiva Jugoslavije u Beogradu.

U istoriji civilizacije dobro se zna kako je visoku misiju imala religija. Tako i prema apodiktičkom iskazu psihijatra i profesora Vladete Jerotića, "religija je bila i ostala majka celokupne kulture i civilizacije čoveka".¹ Međutim, tokom poslednjih 200 godina, naročito od vremena Francuske revolucije, ta vrsta duhovnosti kod evropskih naroda postepeno je gubila na autoritetu i snazi. Ni srpski narod nije bio pošteđen tog procesa. Onaj njegov deo koji je živio u okviru Habzburškog carstva, rimokatoličke imperije na zalasku svojih moći, bio je zahvaćen idejama liberalizma, sekularizma i ateizma. Među srpskom inteligencijom više nisu bili retki oni koji su u veri videli samo deo kulture i tradicije svog naroda. Proces sekularizacije i ateizacije čitave Evrope i Srba u njoj, nastavljen je i u 20. veku. Stvaranjem nove države, Kraljevine SHS, SPC je prestala da bude jedini oslonac srpstva kao to je bila pod vlašću Habzburga. U Kraljevini SHS izgledalo je da je srpsko nacionalno pitanje konačno rešeno: Srbi koji su skoro do kraja Prvog svetskog rata bili pod tuđinskom vlašću sada su bili u jednoj južnoslovenskoj državi.

1 Vladeta Jerotić, *Vera i nacija*, Beograd 1995, 186.

I

U jugoslovensku državu Srbi sa prostora Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ušli su 1918. godine bez jedinstvene crkvene organizacije. Posle Prvog svetskog rata nestali su politički razlozi zbog kojih su Srbi u bivšoj Habzburškoj monarhiji bili podeljeni na dve mitropolije, Karlovačku i Bukovinsko-dalmatinsku.² Sveti Sinod je prihvatio predlog episkopa Dimitrija Brankovića da se dalmatinsko-istrijska i bokokotorsko-dubrovačka eparhija pripoje Karlovačkoj mitropoliji.³ Pripajanje je proglašeno 20. 12. 1919.⁴ Takva Karlovačka mitropolija, u kojoj su se sada našli svi Srbi iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ujedinila se sa ostalim crkvenim oblastima Kraljevine SHS. Ujedinjena Srpska pravoslavna crkva podignuta je na stepen Patrijaršije, što je bilo priznato i od strane državnih vlasti ukazom od 17. juna 1920.

U ovom periodu, u vreme obnavljanja Patrijaršije, srpska pravoslavna vera i crkva u Hrvatskoj konačno su nazvane njihovim pravim imenima. Pod austro-ugarskom vlašću pravoslavna vera, naime, označavana je kao "grčko-istočna". Međutim, u Kraljevini SHS, naredbom bana Hrvatske i Slavonije, ustanovljen je novi službeni naziv pravoslavne vere – "istočno-pravoslavna" i crkve – "istočno-pravoslavno srpska".⁵

II

Obnovljena Srpska patrijaršija podeljena je na 27 eparhija. Ovom podelom srpski narod iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije obuhvatale su Gornjokarlovačka eparhija (sa sedištem u Plaškom), Pakračka (sa sedištem u Pakracu), Dalmatinska (sa sedištem u Šibeniku) i deo Sremsko-karlovačke (sa sedištem u Sremskim Karlovcima). Ova podela ostala je na snazi sve do donošenja Ustava Srpske pravoslavne crkve 1931. godine. Gornjokarlovačka eparhija bila je, po teritoriji, najveća eparhija Srpske patrijaršije, a i po broju vernika takođe jedna od najvećih. Obuhvatala je primorsko-krajišku, zagrebačku, osiječku, te ljubljansku i mariborsku oblast. Prostirala se na površini od 16077 km², ne računajući teritoriju Slovenije. Broj pravoslavnih vernika u Gornjokarlovačkoj eparhiji bio je 1925. godine 384.494, izuzimajući Sloveniju (gde je bilo samo 800 pravoslavaca).⁶ Ovu eparhiju činili su sledeći

2 Bukovinsko-dalmatinska mitropolija nastala je 1873. izdvajanjem dalmatinsko-istrijske i bokokotorske eparhije iz okvira Karlovačke mitropolije i njihovim stavljanjem pod vlast černovičkog mitropolita.

3 Dr Rajko Veselinović, *Ujedinjenje pokrajinskih crkava i vaspostavljanje Srpske patrijaršije* u: Srpska pravoslavna crkva 1920-1970, Beograd 1971, 14.

4 *Isto*, 17.

5 AJ-69-3-3 Naredba bana Hrvatske i Slavonije od 12. lipnja 1920.

6 AJ-69-183-295, Eparhija Gornjokarlovačka sa sjedištem u Plaškom, 14. XII 1925.

protoprezviterati: budaštanski, vilički (otočački), kirino-glinski, korenički, kostajničko-petrinjski, lički, plaščanski, kao i distrikt manastira Gomirje i tri slobodna grada (Rijeka, Karlovac i Ljubljana).⁷

U isto vreme, Pakračka eparhija, sa ukupno 149623 pravoslavna vernika, obuhvatala je belovarski, voćinski, novogradiški i pakrački protoprezviterat,⁸ a Dalmatinsko-istrijska eparhija, sa 88255 pravoslavaca, zadarski, kninski, skradinski, šibenički i imotski protoprezviterat, kao i tri parohije izvan Kraljevine (Beč, Zadar i Peroj).⁹ Srbe iz Hrvatske obuhvatao je i Vukovarski protoprezviterat Sremsko-karlovačke eparhije.

III

U novoj državi Srbi i Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji (kao i u ostalim krajevima Kraljevine) suočili su se sa nizom teškoća. Zadatak Crkve trebalo je, kao i uvek, da se sastoji "u prosvetivanju, oplemenjivanju, vršenju dobrih dela, za ličnosti i za društvo".¹⁰ Međutim, posledice rata još dugo su se osećale i u Crkvi, što je znatno otežavalo ispunjenje njene misije u narodu. U toku rata, sveštenici su bili hapšeni, a mnoge crkve bile su oštećene. Posle rata trebalo je rešavati sve probleme: popravljati crkve i podizati nove, omogućiti pristojnu egzistenciju sveštenstvu, osposobljavati sveštenički podmladak. U tim poslovima SPC je, s pravom, očekivala pomoć od države. Od samog osnivanja država je, u osnovi, blagonaklono gledala na potrebe SPC i, u skladu sa finansijskim mogućnostima, izlazila joj u susret.

Srpsku pravoslavnu crkvu i jugoslovensku državu čekao je, pre svega, ozbiljan i izuzetno važan zadatak obnavljanja oštećenih i porušenih crkava i manastira. Politika kralja Aleksandra, religioznog čoveka, išla je na ruku ovom zadatku. Država je, tako, izdvajala deo budžeta za obnavljanje i popravljanje crkava i manastira, mada, sudeći po raspoloživim podacima, ta sredstva ipak nisu zadovoljavala potrebe SPC u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Godine 1924. donet je projekat zakona o Fondu za obnovu ratovima oštećenih srpsko-pravoslavnih crkava i manastira, s tim što je projekat predviđao da deo sredstava ovog fonda bude korišćen i za obnovu i opravku siromašnih pravoslavnih crkava i manastira.¹¹ Ova odredba bila je značajna posebno za Srbe i SPC u Hrvatskoj, budući da na području Gornjokarlovačke i Pakračke eparhije nisu vođene ratne operacije.¹² Ipak, vojska crno-žute

7 Šematizam istočno pravoslavne srpske patrijaršije po podacima iz 1924. godine, Srem, Karlovci 1925, 117.

8 Isto, 251.

9 Isto, 134.

10 Parenta, *Crkvena politika*, Glasnik Srpske Pravoslavne patrijaršije, 2/1928, 22.

11 *Unutrašnji pregled*, Hrišćanski život 4/1924, 184-186.

12 AJ-69-65-108, Uprava pravoslavne srpske dijeceze gornjokarlovačke Ministarstvu vjera, u

monarhije oštetila je srpske crkve u ovim oblastima, pre svega rekviriranjem crkvenih zvona. Tako su, na primer, sa crkve sv. Đurđa u Grubišnom polju odneta četiri zvona,¹³ a sa crkve sv. Save u Krnjaku – dva;¹⁴ po tri zvona odneta su sa crkve u Koprivnici,¹⁵ crkve sv. Nikole u Malom Gracu,¹⁶ crkve sv. Đurđa u Otočcu,¹⁷ crkve sv. Trojice u Velikom Grđevcu,¹⁸ crkve u Slunju¹⁹ i sa crkve u Srbu.²⁰ Zvona su rekvirirana i sa crkve u Smiljanu.²¹ Usled toga, u prvim posleratnim godinama usledile su molbe pomenutih oštećenih crkvenih opština nadležnim državnim organima za pomoć u nabavljanju novih zvona. Prema raspoloživim podacima, ove molbe nisu uslišene usled nedostatka sredstava. Izuzetak su crkva sv. Nikole u Malom Gracu, crkva sv. Đurđa u Otočcu i crkva u Slunju, koje su dobile izvesna, ali nedovoljna sredstva.

Uporedo sa obnavljanjem porušenih i oštećenih crkava, već u prvoj posleratnoj deceniji vrlo intenzivno se odvijala i izgradnja novih pravoslavnih crkava u Kraljevini SHS. Međutim, dok je u drugim krajevima zemlje izgrađen veoma veliki broj pravoslavnih crkava, u Hrvatskoj je podignuta samo crkva sv. Ilije u Zrinju (pakračka episkopija).²² Stoga je broj srpskih pravoslavnih crkava na ovom prostoru zaostajao za brojem crkava u drugim krajevima zemlje: od ukupno 3721 pravoslavne crkve i kapele u Kraljevini (bez Crne Gore), najviše ih je bilo na području južne Srbije (1088) i Srbije (990), dok ih je u Hrvatskoj i Slavoniji bilo 550, a u Dalmaciji 307.²³ Budući da su crkve na području Hrvatske, Slavonije i Dalmacije bile stare i ozbiljno oštećene, ne toliko ratom koliko zubom vremena, Ministarstvo vera Kraljevine SHS bilo

Plaškom 11.VII 1919; isto. Pravoslavna srpska eparhijska konzistorija pakračka Ministarstvu vjera, Pakrac 23. julyja 1919.

- 13 Isto, Srpska pravoslavna crkvena općina u Grubišnom polju ministru vera 1. avgusta 1919.
- 14 AJ-69-67-110, Srpsko-pravoslavna crkva "Sv. Save" u Krnjaku Kr. Povjereništvu za nastavu i vjere u Zagrebu, 30. svibnja 1922.
- 15 Isto, Srpska pravoslavna crkvena općina u Koprivnici Ministarstvu prosvjete, 15. aprila 1921.
- 16 Isto, Srpsko pravoslavna crkvena općina u Malom Gracu Ministarstvu vjera, 8. marta 1925.
- 17 Isto, Srpsko pravoslavna crkvena opština u Otočcu Ministarstvu vjera, 25. julyja 1921.
- 18 Isto, Pravoslavna srpska crkvena opština u Vel. Grđevcu Ministarstvu vera, 8. februara 1927.
- 19 AJ-69-74-119, Odbor za prikupljanje prinosa za nabavu zvona Ministarstvu za vere, u Slunju, maja 1921.
- 20 Isto, Srpsko-pravoslavna crkvena opština u Srbu Ministarstvu vjera, 1924.g.
- 21 AJ-69-67-110, Srpsko-pravoslavna crkvena opština u Smiljanu Ministarstvu vjera, 15. februara 1926.
- 22 Momir Lečić, *Izgradnja i obnova crkava i manastira od 1920. do 1941. godine* u: Srpska pravoslavna crkva 1920-1970, Beograd 1971, 71.
- 23 AJ-69-64-107, Pravoslavno odeljenje Ministarstva vjera Opštem odeljenju, Beograd 26. marta 1929.

je preplavljeno molbama srpskih pravoslavnih crkvenih opština sa ovog prostora da im država pritekne u pomoć te tako zaustavi njihovo dalje propadanje. Vernici su, doduše, pokušavali da iz svojih sredstava popravljaju bogomolje, ali im to, zbog siromaštva, nije polazilo za rukom. Stoga su se Ministarstvu vera obratile mnoge parohije iz Gornjokarlovačke eparhije: Bjelopolje, Borojevići, Bunić, Buhaća, Gornje Vrhovine, Komić, Komogovina, Leskovac kordunski, Mutilić (odobreno 10000 dinara), Ostrvica (odobreno 5000 dinara), Ploča, Poloj (odobreno 5000 dinara), Radovica, Srb (odobreno 5000 dinara), Srednja Gora, Široka kula, Škare, Švračkovo selo (odobreno 5000 dinara), Visuč, Zrmanja. Iz Pakračke eparhije finansijsku pomoć su tražile parohije Koprivnica, Križevci (odobreno 10000 dinara), Grahovljani i Varaždin, a iz Sremsko-karlovačke Borovo (odobreno 17000 dinara), Ilok, Vukovar. Pomoć su tražile iz Dalmatinske eparhije parohije Bjelina, Dragović, Kanjani (odobreno 2000 dinara), Polača, Plavno, Skradin, Zvjerinac.²⁴

Najsiromašnije su bile pravoslavne crkve srpskog naroda u Lici, Baniji i Kordunu. Upravo iz tih krajeva stizalo je najvie molbi. Uprkos očigledno opravdanim zahtevima, država je njihove molbe vrlo retko u potpunosti ispunjavala. U odgovorima kao razlog nemogućnosti slanja sredstava isključivo je navođena "iscrpljenost budžeta".

IV

Sveštenicima koji su za vreme rata proganjani od strane austrijskih vlasti i, usled zlostavljanja, često onesposobljavani za vršenje svoje dužnosti, država je dodeljivala izvesnu novčanu pomoć.²⁵ Međutim, redovni prihodi sveštenika bili su vrlo mali te su oni sa svojim, često brojnim, porodicama, živeli na ivici egzistencije. Tako na primer sveštenstvo Gornjokarlovačke eparhije imalo je godišnju platu od svega 1400 kruna (I platni razred), odnosno 1000 kruna (II platni razred) i 800 kruna (III platni razred), uz sesionalnu odštetu od 400 kruna godišnje.²⁶ Ista situacija bila je i u Pakračkoj eparhiji.²⁷ Usled lošeg funkcionisanja nadležnih državnih organa dešavalo se da i takve, nedovoljne, prihode sveštenici primaju sa zakašnjenjem od nekoliko meseci.²⁸

Zbog nezavidnog materijalnog položaja sveštenstva iz državnog budžeta su u više navrata izdvajana sredstva sa ciljem da se taj položaj bar

24 AJ-69-74-119 i AJ-69-74-120.

25 Tako su, npr., već na početku rata uhapšeni Savatije Radečić i Konstantin Krstanović, sveštenici Dalmatinsko-istrijske eparhije. AJ-69-250-378 Službeni i statistički list, u Šibeniku 13/26. maja 1924.

26 AJ-69-129-301, Miron episkop pakrački Ministru vjera, Pakrac 22. juna (5. jula) 1921.

27 Isto. Miron episkop pakrački Ministru vjera, Pakrac 22. juna (5. jula) 1921.

28 AJ-69-189-302, Protoprezviterat lički Ministru vjera, u Gračacu 8/21. avgusta 1924.

donekle popravi, i život duhovnih pastira srpskog naroda u oslobođenim oblastima učini dostojnijim. Već 1919. odobrena je suma od 47000 kruna za sveštenstvo, njihove udovice i siročad Gornjokarlovačke eparhije,²⁹ i suma od 95000 kruna za Pakračku eparhiju.³⁰ Godine 1924. odobrena je pomoć od milion dinara za sveštenstvo Gornjokarlovačke, Pakračke i Dalmatinske eparhije.³¹ Osim toga, sveštenstvo je primalo i tzv. dodatak na skupoću. Međutim, kao i redovni prihodi, tako i ova vanredna pomoć i dodaci na skupoću nisu isplaćivani na vreme.

Loša finansijska situacija srpskih sveštenika u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji primoravala je neke od njih da napuste parohijsku službu pa i sveštenečki čin. Pojedinci su se, na primer, opredeljivali za bolje plaćeno učiteljsko zvanje.³² Mnoge parohije ostajale su nepopunjene jer je broj kandidata za sveštenečki čin bio sve manji. Tako, na primer, od ukupno 162 parohije u Gornjokarlovačkoj eparhiji 1925. godine bilo je preko 60 nepopunjenih. Slična situacija bila je i u Dalmaciji i na području Pakračke eparhije. Zbog toga je po dve ili tri parohije opsluživao jedan isti sveštenik; njihov rad bio je utoliko teži što su ga obavljali u nepristupačnim i nerazvijenim krajevima, bez dobrih puteva i odgovarajućih prevoznih sredstava. Pri tome, reč je uglavnom o starijim ljudima koji su se naporima čestih putovanja izlagali po cenu života.

Analizirajući starosnu strukturu parohijskog sveštenstva, ustanovili smo da je veliki broj rođen šezdesetih i sedamdesetih, a izvestan broj (10) čak četrdesetih godina 19. veka. U Gornjokarlovačkoj eparhiji je starosna struktura bila najnepovoljnija, jer je od 104 sveštenika bilo čak osam starih oko osamdeset godina, a svega sedam rođenih u poslednjoj deceniji 19. veka.³³ Najstariji parosi bili su Ilija Perkačanski (vukovarska parohija – Sremsko-karlovačka eparhija), rođen još 1839,³⁴ i Sava Teodorović iz Pakračke eparhije, rođen 1840.³⁵ Ipak, ideali iz mladosti, kada se služenje svom narodu smatralo uzvišenim i časnim zadatkom, izgleda da ove ljude nisu napustili ni u poznim godinama. Trka za materijalnim dobrima nije ih privlačila, te su u većini svoje dužnosti i dalje obavljali pošteno i s verom. Nastupajuće doba, međutim, nije išlo u prilog očuvanja duhovnosti: mlađi naraštaji radije su se opredeljivali za sigurnija, bolje plaćena činovnička

29 AJ-69-191-304 Ministarstvo vera Upravi pravoslavne srpske Dijeceze Gornjokarlovačke, 9.V 1919. u Beogradu.

30 Isto, Ministarstvo vera pravoslavnoj Srpskoj Eparhijskoj Konzistoriji u Pakracu 9.V 1919. u Beogradu.

31 AJ-69-188-301 Miron episkop pakrački ministru vera, u Pakracu 22. juna (5. jula) 1921.

32 Isto, Miron episkop pakrački ministru vera, u Pakracu 22. juna (5. jula) 1921.

33 Videti: *Šematizam*, 99-116.

34 Isto, 305.

35 Isto, 239.

mesta. Tako je u Gornjokarlovačkoj eparhiji 1927. godine bio samo jedan sveštenečki kandidat, a 1928. samo dvojica. Usled toga, u ovoj eparhiji je uticaj SPC bio veoma slab, a ništa nije nagoveštavalo njegovo jačanje.³⁶

Postoje i indikacije da su sveštenici, zbog slabog materijalnog stanja, zloupotrebljavali svoj položaj i svojim, najčešće siromašnim, parohijanima, mimo propisa naplaćivali sveštenoradnje. Konzistorije su odlučno reagovale na pritužbe koje su stizale od oštećenih pojedinaca i upozoravale parohijsko sveštenstvo da ne uzima nepropisnu novčanu naknadu. Prekršioce ovih upozorenja očekivale su stroge kazne.³⁷ Teško je, međutim, utvrditi da li su zloupotrebe bile samo usamljeni slučajevi ili je reč o izuzecima koji su postajali pravilo. Ipak, jasno je da optužbe protiv sveštenika nisu uvek bile stvarni izraz nedoličnih postupaka predstavnika SPC: često su, naime, bile podnošene iz niskih pobuda: zavisti, koristoljublja, želje da se naudi bližnjem koji drugačije misli, i sl.³⁸

V

Dužnost sveštenika bila je da neguju snagu vere naroda kao spasosne sile koja će ga odvrćati od neodgovarajućeg, zabludelog života. Sveštenici su, da bi ispunili ovu svoju misiju, trebalo da imaju visoke ljudske kvalitete, moralni autoritet, ali i znanje kao oružje u borbi za narodna htenja i protiv svih njegovih nedaća, predrasuda i moralne posrnutosti. Srpski sveštenici u Hrvatskoj, koje zatičemo na parohijskim mestima u vreme stvaranja Kraljevine SHS, imali su još jedan motiv za duboku posvećenost svom pozivu: mladost i zrelo doba proživeli su u vreme kada su Srbi bili pod stranim gospodstvom te ih je trebalo sačuvati, hrabriti i u teškim trenucima podržati. Kada pogledamo njihovu školsku spremu, vidimo da su uglavnom svi išli istim putem u sticanju znanja potrebnih za obavljanje svojih dužnosti. Svi su, naime, završavali osnovnu

36 Sveti Sinod SPC je zato molio Ministarstvo vera da kandidati iz Gornjokarlovačke eparhije imaju prednost pri upisu u prvi razred postojećih bogoslovija; AJ-69-39-63 Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve ministru vera, 14/27. avgusta 1925. Isti zahtev Sveti Sinod je imao i u pogledu kandidata iz Pakračke eparhije, budući da je ovoj eparhiji bilo potrebno još 55 sveštenika; AJ-69-41-65 Sveti Sinod Srpske pravoslavne crkve ministru vera, Beograd, 10/23. avgusta 1923. Ove intervencije Svetog Sinoda urodile su plodom, te je na početku školske 1928. godine na postojećim bogoslovijama u zemlji bilo upisano oko 50 mladića iz Gornjokarlovačke eparhije; *Službene vesti. Gornjo-Karlovačka Eparhija*, 17/1928, 258.

37 AJ-69-88-138, Uprava pravoslavne srpske Dijeceze gornjokarlovačke Ministarstvu vjera, u Plaškom 18/31. januara 1928.

38 Npr. slučajevi paroha Jove Muždeke iz parohije Hajtić glinskog sreza i Andrije Cvjetičanina iz parohije Gornji Gračac. Tek posle duže istrage i suspenzije Andrije Cvjetičanina sa dužnosti tužba protiv njega je proglašena neosnovanom; AJ-69-179-280 i AJ-69-181-283.

školu, gimnaziju i bogosloviju.³⁹ Srednjoškolsko obrazovanje najčešće su sticali u čuvenoj karlovačkoj, a sveštenici na Primorju u zadarskoj gimnaziji. Bilo je, međutim, i onih koji su se školovali u gimnazijama u Požezi,⁴⁰ Vinkovcima,⁴¹ Zemunu,⁴² Novom Sadu,⁴³ Gospiću,⁴⁴ Bjelovaru,⁴⁵ Varaždinu,⁴⁶ Karlovcu,⁴⁷ Sušaku,⁴⁸ Šibeniku.⁴⁹ Pojedinci su pohađali učiteljsku školu u Zagrebu⁵⁰ i Pakracu,⁵¹ a bilo je i onih koji su primljeni u Višu trgovačku školu u Osijeku⁵² i Ekonomsku školu u Požezi.⁵³ Bogoslovije, pak, u Sremskim Karlovcima i Zadru bile su pravi rasadnici srpskog sveštenstva u Habzburškoj monarhiji. Savo Teodorović, paroh u Velikoj Barni (Pakračka eparhija), završio je, međutim, bogosloviju u Pakracu,⁵⁴ a Ostoja Z. Gajić,

39 Videti statističke podatke: AJ-69-245-373 i AJ-69-250-378.

40 Na primer Velimir Buzacić (parohija Bučje Pakračke eparhije), Jovan Grubić (parohija Sloboština Pakračke eparhije), Jovan Stanojević, paroh u Bršljanici (Pakračka eparhija) i Velimir Janković, paroh varaždinsko veliko-kaniški (Pakračka eparhija); AJ-69-245-373. Iskaz podataka o parohiji i parohijskim sveštenicima.

41 Aristifor Milošević, administrator parohije Paka u Pakračkoj eparhiji i Vasilije Šurlan, administrator parohije Gornje Sredice u Pakračkoj eparhiji. Isto.

42 Aristifor Milošević, administrator parohije Paka u Pakračkoj eparhiji i Vasilije Šurlan, administrator parohije Gornje Sredice u Pakračkoj eparhiji. Isto.

43 Petar Popadić, paroh u Uljaniku (Pakračka eparhija), Aleksandar Bogdanović, okružni protoprezviter i paroh u Novoj Gradiški (Pakračka eparhija), Atanasije Zorčić, voćinski paroh (Pakračka eparhija), Živojin Janković, administrator parohije Kapelna (Pakračka eparhija), Jeftimije Ranković, administrator parohije Kućanci (Pakračka eparhija), Đorđe Radulović, administrator parohije Lisičine (Pakračka eparhija) i Milivoj Stepanov, administrator parohije Mikleuška (Pakračka eparhija). Isto.

44 Marko Vitas, vrbovljanski paroh (Pakračka eparhija), Vaso Svilar, slatinski paroh (Pakračka eparhija), Nikola Milojević, paroh u Novim Pavljanima (Pakračka eparhija). Isto. Takođe i Ljubomir B. Babić, paroh bjelopoljski (Gornjokarlovačka eparhija). AJ-69-250-378. Službeni i statistički listovi parohija i sveštenstva eparhije gornjokarlovačke.

45 Stevan Janjetović, paroh u Okučanima (Pakračka eparhija), Aleksa Marković, paroh Suhopoljske Borove i administrator virovitičke parohije (Pakračka eparhija), Andrija Doić, parohija Bolč (Pakračka eparhija) i Jovan Vračević, parohija Vojakovac (Pakračka eparhija). AJ-69-245-373.

46 Protojerej Svetozar Grubač, paroh u Križevcima (Pakračka eparhija). Isto.

47 Jovo Milojević, administrator parohije Visuć (Gornjokarlovačka eparhija); AJ-69-250-378.

48 Jovo Milojević je završio tri razreda gimnazije u Karlovcu, četvrti u Sremskim Karlovcima, a peti i šesti na Sušaku. Isto.

49 Savatije Radečić, administrator drniške i eskurent kričke parohije (Dalmatinsko-istrijska parohija) i Venedikt Kukolj, administrator skradinske parohije (Dalmatinska eparhija). Isto.

50 Stevan Janjetović, paroh u Okučanima (Pakračka eparhija); AJ-69-245-373.

51 Stefan Vlahović, paroh u Velikim Zdencima (Pakračka eparhija). Isto. Takođe i Ljubomir B. Babić, administrator parohije Bjelopolje (Gornjokarlovačka eparhija) AJ-69-250-378.

52 Đorđe Radulović, administrator parohije Lisičine (Pakračka eparhija) AJ-69-245-373.

53 Jeromonah Sava Marić, administrator parohije Čečavac (Pakračka eparhija). Isto.

54 Isto.

administrator jablaničke parohije (Pakračka eparhija), bogosloviju u Reljevu.⁵⁵ Izvestan broj sveštenih lica studirao je i na visokim školama. Pravni fakultet su, na primer, pohađali Dušan Milanović, okružni protoprezviter Pakračke eparhije,⁵⁶ Sava Milanović, administrator parohije Stara Gradiška (Pakračka eparhija),⁵⁷ Atanasije Zorčić, paroh voćinske parohije (Pakračka eparhija),⁵⁸ Aleksandar Dobrović, administrator parohije Veliki Grđevac (Pakračka eparhija),⁵⁹ protojerej Svetozar Grubač, paroh križevačke parohije (Pakračka eparhija)⁶⁰ i Stevo Bijelić, bibrirski paroh (Episkopija Dalmatinsko-istrijska).⁶¹ S druge strane, nailazimo i na pojedince koji su obrazovani samo u manastirskim i monaškim školama (Dositej Teodorović, administrator parohije Doljani u Pakračkoj eparhiji⁶² i Amvrosije Pavlović, administrator parohije Zagreb u Pakračkoj eparhiji).⁶³ Jeromonah Rafailo Stanivuković, administrator parohije Salnik (Pakračka eparhija), završio je, pak, samo osnovnu školu.⁶⁴

VI

Vredne su pomena i ličnosti koje su se nalazile na čelu SPC u Hrvatskoj. Svaka od njih nečim je zadužila Crkvu i svoj narod. Episkop Ilarion Zeremski, na primer, bio je jedan od najobrazovanijih velikodostojnika SPC, episkop Miron Nikolić je ostavio nekoliko fondacija (za izdržavanje sveštenika, za nagrađivanje prosvetnih radnika, za sveštene udovice i siročad), a već pomenuti episkop Dimitrije je zaslužan za uspostavljanje jedinstva Crkve u okviru Karlovačke mitropolije.

U Gornjokarlovačkoj eparhiji episkopsku službu vršio je, tokom čitavog perioda koji istražujemo, Ilarion Zeremski (1920-1931). Roden 1865. u bačkom mestu Turiji, Zeremski se školovao u Novom Sadu, Pešti i Rusiji, gde je završio moskovsku Duhovnu akademiju. Izvesno vreme bio je profesor Karlovačke bogoslovije. Godine 1914. poverena mu je dužnost administratora Gornjokarlovačke eparhije. Ovu eparhiju vodio je sve do svoje smrti 1931. godine.⁶⁵

55 Isto.

56 Isto.

57 Isto.

58 Isto.

59 Isto.

60 Isto.

61 AJ-69-250-378.

62 AJ-69-245-373.

63 Isto.

64 Isto.

65 Episkop Sava, *Eparhije i episkopi 1920-1970*, u: Srpska pravoslavna crkva 1920-1970, Beograd 1971, 507-508; St. Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-*

Miron Nikolić, rođen u Kapelni u Slavoniji 1846, bio je više od pola veka episkop Pakračke eparhije – od 1889. do smrti 1941. godine. Završio je bogosloviju u Pakracu i dve godine pravnih nauka u Zagrebu. U vreme Prvog svetskog rata upravljao je i Karlovačkom mitropolijom. Veoma je značajan njegov uticaj na verski, kulturni i prosvetni život Srba u Slavoniji. Sveštenstvu i narodu uputio je veliki broj poslanica u kojima je davao verske i moralne pouke, ali i raspravljao o raznim aktuelnim pitanjima iz života naroda. Osnivao je protoprezvitorske i parohijske biblioteke, brinuo je o Srpskoj učiteljskoj školi u Pakracu i ustanovio već pomenute fondacije.⁶⁶

Međutim, na episkopskoj stolici Dalmatinske eparhije u prvoj posleratnoj deceniji smenilo se nekoliko vladika: Dimitrije Branković (1913-1920), Danilo Pantelić (1922-1927) i dr Maksimilijan Hajdin (1928-1931).

Dimitrije Branković rođen je u Temišvaru 1868. godine. Bogoslovski fakultet završio je u Atini. Izvesno vreme bio je profesor Karlovačke bogoslovije. Sa episkopskog položaja povukao se, na lični zahtev, ubrzo posle stvaranja Kraljevine SHS. Preminuo je 1938.⁶⁷

Njegov naslednik Danilo Pantelić (Kuzmin u Sremu, 1865 – Šibenik 1927) bio je, posle završetka Pravnog fakulteta u Zagrebu i Karlovačke bogoslovije, beležnik konzistorije u Sremskim Karlovcima i administrator Pečke patrijaršije.⁶⁸ Posle njegove iznenadne smrti za dalmatinskog episkopa postavljen je dr Maksimilijan Hajdin.

VII

Među sveštenicima iz zapadnih srpskih krajeva bila je i jedna veoma zanimljiva ličnost – obrovački, kasnije splitski paroh Sergije Urukalo.⁶⁹ Početkom 20. veka, u vreme kada je srpski nacionalni pokret u Dalmaciji bio u punom zamahu, Urukalo se sa puno mladalačkog žara i entuzijazma posvetio prosvjećivanju naroda. U severnoj Dalmaciji je osnovao veći broj zemljoradničkih zadruga, a naročito je pomagao svojim Obrovčanima. U

-slovenačka I, Zagreb b.g., 813.

66 Episkop Sava, *nav. delo*, 525-526; St. Stanojević, *nav. delo* III, Zagreb 1928, 81.

67 Episkop Sava, *nav. delo*, 511.

68 Episkop Sava, *nav. delo*, 512.

69 Roden je 1878. u trgovačkoj porodici u Obrovcu. Završio je osnovnu školu u Obrovcu, gimnaziju i bogosloviju u Zadru, ali i – kako je u izvorima zabeleženo – "kurseve poljoprivrede i higijene". Od 1902. do 1925. bio je paroh u Obrovcu a zatim je postavljen za prvog pravoslavnog paroha novoosnovane parohije SPC u Splitu. Znamo i da je Urukalo od 1919. do 1921. služio u vojsci (u vreme italijanske okupacije Dalmacije) kao honorarni vojni sveštenik, da je prevodio sa italijanskog jezika tekstove bogoslovskog sadržaja, te da je bio član Svešteničkog udruženja, Prosvjete, Jugoslavenske matice, Crvenog krsta. Godine 1927. izabran je za poslanika u Narodnoj skupštini; AJ-69-250-378; Č. *Protá Sergije Urukalo*, Kalendar "Jadran" (1928), Split, 55-56.

stvari, on je u Obrovcu bio glavni spiritus movens mnogih akcija za izvlačenje naroda iz zaostalosti. Njegovim zalaganjem, u ovoj bukovačkoj varoši osnovane su zemljoradnička zadruga, opštinska štedionica, muzej i čitaonica.⁷⁰ U Kraljevini SHS ime prote Urukala vezuje se za versku agitaciju na ostrvu Visu, gde je posle Prvog svetskog rata od oko 5000 rimokatolika približno 160 osoba prešlo na pravoslavlje.⁷¹ Kako ovi pravoslavni Višani u početku nisu imali svog paroha na Vis je, radi bogoslužjenja, povremeno dolazio prota Urukalo. Iz izveštaja komandira žandarmerijske stanice na Visu vidimo kako se odvijala misija ovog sveštenika:

“Na 27. februara t.g. u 18 časa, sa parobrodom iz Splita prispio je pravoslavni sveštenik proto Sergije Urukalo u misionarne svrhe pravoslavnim vjernicima na Vis.

Pri svakom dolasku protinu, pa i pri ovom pravoslavno pućanstvo i mnogi drugi građani vrlo su radosni i veseli kad saznadu za protin dolazak, koji se vrlo prijazno oko prote sakupljaju i vesele mu se.

Koliko sam dobro informiran toliko sam i lično osvjedočen, da svaki dolazak g. prote Urukala na Vis za vršenje sv. službe Božje među svojim parohijanima nailazi na sve to višu ljubav i štovanje, čak i od strane katolika tako, da se želja za prelaz na pravoslavlje sve to više razvija i zagrijava, te se skoro svakog puta javlja po koji novi slučaj prelaza.

Vrlo često čujem iz usta glavnih faktora rimokatoličke vjere, da će se i ovom zgodom prijaviti ponovno /7/ sedam obitelji za istup iz rimokatoličke, a za prelaz u pravoslavnu vjeru.

Nadalje ističem i to sa pozitivnošću, da je ovaj val pokreta toliko zahvatio poleta, da se ovaj pokret može ocjeniti kao pokret koji će nefaljeno uzeti maha, a pogotovo ako se podigne jedan doličan hram pravoslavne vjere i postavi jedan zgodan spreman i stalan sveštenik.

Istaknutiji ljudi rimokatoličke vjere priznaju vrlo taktičnim postupak g. prote Urukala, pa u koliko sam stekao uverenje nije isključeno, da bi i ovi mogli vrlo lako preći u pravoslavlje.

Čuje se vrlo često još i ovo, da iz naše prostrane Otačbine, pogotovo iz Srbije i Bosne imućni ljudi nude dobrovoljne priloge za ovaj pothvat, pak to veoma očeličava ovaj narod, koji u tome vidi bratsku ljubav svoje braće jednovjernika, pa kako mi izgleda, naskoro će se započeti sa radom oko podizanja jedne pravoslavne crkve na Visu.

Prot a je i ovoga puta na 28/2 u prostorijama težačke sloge održao službu Božiju i propoved svojim vjernicima.

Po dovršenoj misiji na 2 ov.mj. u 5 časa otputovao je g. Urukalo sa parobrodom iz Visa za Split.

70 Č. Prot a Sergije , 56.

71 AJ-69-185-298, Biskupski ordinarijat Katoličkom odelenju Ministarstva vera, Hvar 19. avgusta 1926.

Za vreme protine misije nije se nigde pojavio nikakov ispad sa protivne strane, o čemu izveštavam to Kr. Sresko Poglavarstvo znanja i nadležnosti radi."⁷²

Ovaj vrlo slikovit izveštaj, pored činjenica o kojima nas obavetava odaje i atmosferu koja je vladala dvadesetih godina na Visu pa verovatno i na ostalim prostorima nekadanjeg austrougarskog carstva. Atmosfera slobode za pravoslavce u ovim krajevima je konačno, posle dugo vremena, postala deo svakodnevice, zahvaljujući ravnopravnosti vera koju je garantovala država.

Zaista, kao što piše u izveštaju, prelazak viških rimokatolika na pravoslavlje nije ostao bez odjeka u Kraljevini. Postoji, na primer, podatak da je Društvo kneginje Ljubice vrlo izdašno darivalo pravoslavce na Visu, a i da se zalagalo, doduše bez uspeha, kod ministra vera da im se uputi materijalna pomoć.⁷³

Zauzimanjem prote Urukala, već je školske 1927/28. počelo školovanje četvorice pravoslavnih Višana u bitoljskoj i sarajevskoj bogosloviji. U bogosloviju u Bitolju upisani su Rade Kuzmanić i Antonije Cvetanović, a u bogosloviju u Sarajevu Antonije Pinčetić i Srećko Roki.⁷⁴ Kao bivši rimokatolici, ovi budući pravoslavni sveštenici nisu poznavali crkveno-slovenski jezik ni srpsku književnost, a ćirilicom su se služili samo uz napor. Zato je protojerej Stanko S. Ivanović, administrator više parohije, nekoliko meseci podučavao, po nalogu Ministarstva vera, Kuzmanića i Cvetanovića.⁷⁵

Angažovanje Sergija Urukala na širenju pravoslavlja nije se zaustavilo samo na Visu. On je posećivao i susedno jadransko ostrvo – Hvar, izazivajući ogorčenje biskupskog ordinarijata.⁷⁶ Sveti Sinod SPC ozbiljno je razmotrio pitanje "prozelitske propagande" prote Urukala, i došao do zaključka da ono, u stvari, nije ničim dokumentovano i da je pokrenuto bez razloga; da se služenje liturgije "na obični radni dan" i "pod vedrim nebom" (što je Urukalo uradio 22. jula 1926. na Hvaru) ne može smatrati dokazom prozelitizma; da je sam Urukalo svojom izjavom "da su obe vere katolička i pravoslavna dobre, a da je najveća sramota, odreći se vere svojih predaka" dokazao da se ne bavi prozelitističkom propagandom.⁷⁷

Pored zvaničnog negodovanja Rimokatoličke crkve i sam prota Urukalo je osetio negativne posledice svog rada. Štampa je, naime, zabeležila pokušaj trovanja prote Urukala i još dvojice pravoslavnih Višana – Ive

72 Isto, Žandarmerijska stanica Vis Kr. Sreskom Poglavarstvu, 2. marta 1926.

73 AJ-69-157-242. Odbor Gospoda Knjaginja Ljubica Ministru vera, Beograd 2.10. 1926.

74 AJ-69-39-63, Rešenje ministra vjera od 16.9.1927.

75 Isto, Pravoslavno parohijsko zvanje na Visu Njegovom Preosveštenstvu Episkopu Bitoljskom Gospodinu Josifu, Vis 23.7.1927.

76 AJ-69-185-298, Biskupski Ordinarijat Ministarstvu vera, Hvar 19. 8. 1926.

77 Isto, Sveti arhijerejski sinod SPC Ministarstvu vera, Beograd 7.2(2.3)1927.

Ruljančića⁷⁸ i Srećka Rokia – 25. decembra 1926.⁷⁹ Uprkos svemu, trud prote Urukala urodio je nekakvim plodovima. Osim novih poklonika pravoslavlja Vis je, naime, 1933. godine dobio i pravoslavnu crkvu. Opstala je, međutim, samo tri decenije: srušena je 1963. godine u novoj, komunističkoj Jugoslaviji.

Istorija SPC je svakako vrlo važan deo istorije srpskog naroda kako u ranijim vekovima tako i u poslednjih sto godina. Na žalost, istorijska nauka se do sada nije mnogo bavila položajem SPC u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u XX veku. Osnivanjem Kraljevine SHS položaj SPC u ovim krajevima se poboljšao. Ali zbog problema sa kojima se novostvorena država suočila neposredno posle Prvog svetskog rata, koji je ostavio opustošenu Srbiju, Kraljevina nije mogla da posveti dovoljno pažnje daljem razvoju SPC u Hrvatskoj kako na finansijskom tako i na planu angažovanja novih svetnika. Zbog toga su i tokom dvadesetih godina crkve i manastiri na ovom prostoru jo uvek bili otečeni i zaputeni, a svetečki poziv nedovoljno privlačan medju mladima zbog malih primanja.

U ovom članku dali smo samo osnovne činjenice iz istorije SPC u Hrvatskoj posle Prvog svetskog rata. Međutim, pravu sliku o tome kako je srpski narod u Hrvatskoj započeo život u zajedničkoj jugoslovenskoj državi – da li je dobio odgovarajuće uslove za duhovnu potporu i kaljenje, da li je njegova vera bila duboka, da li je sveštenstvo, kao duhovna elita tog naroda, imalo snage da mu pomogne u iskušenjima novog vremena, kakav je bio odnos SPC i lokalnih vlasti kao i odnos SPC i RKC – stvoriće tek buduća istraživanja, koja svakako moraju biti multidisciplinarna.

Sofija Božić

Summary

Serbs and Serbian Orthodox Church in Croatia 1918-1929 - A brief review -

After World War I and creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918, Serbian Orthodox Church was united and raised to the level of Patriarchate. Restored Patriarchate was divided into a larger number of eparchies. With this division, Serbian people in Croatia, Slavonia and Dalmatia were encompassed by Upper Karlovac, Pakrac, Dalmatian and Sirmium-Karlovci eparchies. Serbian Orthodox clergy were of poor material standing, old and few, while a large number of churches were damaged and neglected. The state was aware of such a condition, but due to the lack of money and other objective circumstances it was unable to engage as much as it wanted.

78 Uz Sergija Urukala Ivo Ruljančić, predsednik crkvene opštine na Visu, bio je najveći pobornik prelaska rimokatolika u pravoslavlje. Zbog toga je više puta bio izložen fizičkim napadima. Ruljančić je na sledeći način obrazložio motive širenja pravoslavlja: "Ne ćemo da jednom nogom stojimo na Visu, a drugom u Rimu – prirodnije je: jednom nogom u Visu, a drugom u Beogradu. Hoćemo da u svemu budemo svoji. Kad je narodna država – neka je i narodna crkva. Bog je jedan te isti Eto, zato prigrlili smo sveto pravoslavlje! Prešli smo iz vlastitog uverenja, bez ičije agitacije i nagovora i bez bilo kakve materijalne koristi ili nagrade!" ASANU, Zaostavština Stevana Roce 11211/8.

79 *Hronika*, Vesnik srpske crkve, januar 1927, 55-56.